

U četvrtoj studiji, *Organizovani kriminalitet kao višeznačna podkultura: hajdučija između nacionalne i građanske ideologije i između narodne i nacionalne kulture*, koja predstavlja svakako najveću inovaciju za domaću etnologiju i antropologiju, Nedeljković analizira hajduka kao nacionalnog heroja. Autor se prihvatio dekonstrukcije hajdučije kao višeznačnog fenomena, posmatrajući njegovu genezu kao pokreta i njegove različite aspekte, i upoređujući ga sa drugim srodnim pokretima, sve to u ključu problematike etničkih i nacionalnih identiteta.

Peta studija, *Etnifikacija socijalnih grupa i politizacija kulturnih specifičnosti: Sloveni i balkanski Egipćani* je, kao i druga, rezultat empirijskih istraživanja. Dekonstrukcijom pisanih izvora o nastanku i razvoju slovenske zajednice i analizom objektivnih i subjektivnih parametara etničkog identiteta balkanskih Egipćana, autor proverava opravdanost teze o političkoj osnovi etničkih identiteta.

U poslednja dva poglavlja, *Jezik i nacionalni identitet* i *Odnos između religioznog i nacionalnog identiteta*, Nedeljković se posebno bavi ovim najrasprostranjenijim simbolima etničkog i nacionalnog identiteta. Poglavlje o jeziku je posebno obuhvatno i sistematično izloženo, a poglavlje o veri daje mogućnost komparacije ova dva najčešća stuba kolektivnih identiteta, pa će oni svakako biti korisni svima koji su zainteresovani za sažet, ali kompleksan pregled ovih problema.

Svako poglavlje završava se kratkim zaključkom, ali knjizi možda nedostaje i zaključno razmatranje na njenom kraju, koje bi rezultate pojed-

načnih istraživanja dovelo u novu vezu i dalo im obuhvatnu perspektivu.

Uzimajući u obzir sve njene aspekte, može se reći da monografska studija Saše Nedeljkovića predstavlja zanimljiv i originalan doprinos etnologiji i antropologiji kod nas, najpre u smislu da se etnički i nacionalni fenomeni razumeju kao povezani i da im se pristupi u istom analitičkom ključu, a takođe i da se oni posmatraju kao procesi koji se razvijaju i koji korespondiraju sa širim društveno-političkim procesima. Autor, takođe, želi da etnicitet prikaže kao jedan od preovlađujućih modela tumačenja istorije, koji se, prilikom dekonstrukcije, mora razumevati uz pomoć drugih modela, kao što su klasna ili politička podela.

Saša Nedeljković se u ovoj knjizi uspešno prihvatio jedne složene problematike čije je raspravljanje u ovom delu sveta jos uvek prilično nezahvalno. Knjiga svakako predstavlja ne samo doprinos, nego i podsticaj i putokaz za buduća istraživanja u sličnom ključu.

Mladena Prelić

Samo za hrabre

Miloš Milenković, *Istorija postmoderne antropologije: teorija etnografije*, i *Istorija postmoderne antropologije: posle postmodernizma*, Etnološka biblioteka Srpskog genealoškog centra, knj. 24 i 27, Beograd 2007.

Šta je postmodernizam u antropologiji? Koji su koreni krize etnografske reprezentacije? Šta je (bila) antropološka refleksivnost? Da li je «antropologija antropologije» samo poluirnična igra reči? Kakve to veze ima sa

metodologijom? Na kraju, koje su posledice i kakva je važnost ovih pitanja – nezavisno od toga da li na njih postoje odgovori – za savremenu antropologiju, naročito onu koja se praktikuje u Srbiji? Prve dve u seriji monografija u kojima se Miloš Milenković bavi istorijom postmoderne antropologije predstavljaju dobrodošlo i, zašto da ne, dugo očekivano obuhvatno uvođenje ovih tema na domaću disciplinarnu scenu. Mada se Milenković i u prethodnim radovima bavio različitim aspektima navedenih pitanja, ove knjige donose preko potrebnu kontekstualizaciju, formalizaciju i egzegezu trenda, ili grupe trendova, koji su fundamentalno oblikovali antropološku misao na kraju drugog i početku trećeg milenijuma.

Ipak, ovo ne znači da su Milenkovićeve knjige jednostavne, nalik nekom «Bleferskom vodiču kroz antropološki postmodernizam, I i II». Za neupućene u istoriju antropoloških teorija i metodologija, one nude veoma širok okvir, kontekstualizovan u previše partikularnih debata, da bi se u njima moglo lako snaći. Istovremeno, autor u tom smislu ostaje veran prirodi fenomena kojim se bavi: kako tematska organizacija, tako i struktura teksta, presecanog čestim citatima i referencama na opšti epistemološki i filozofski okvir postmoderne antropologije, dosledno oslikavaju nelinearnost i fragmentarnost, ali i društvenu, kulturnu i političku kontekstualizovanost ovog trenda. U ovom smislu, Milenković pravi svojevrsan dvostruki stilski i epistemološki zaokret: krećući od jednog (?) neformalizovanog trenda, podvrgava ga formalizaciji i metodološkoj kontekstualizaciji, koje pušta da ostanu verne tipu naracije koja im je predmet. Kompli-

kovano? Takva je i antropologija posle postmodernizma.

Uopšteno, prve dve knjige *Istorije postmoderne antropologije* predstavljaju opširno, informativno, korisno i dinamično štivo za sve kojima je antropologija, direktno ili indirektno, važna – dakle, kako za profesionalne etnologe i antropologe, tako i za stručnjake iz srodnih naučnih disciplina, ali i politike i obrazovanja. Međutim, nekom ko se ranije nije susretao sa antropologijom, može se desiti da nakon čitanja ovih knjiga postane samo još zbunjeniji. Što je, možda, bila i autorova namera.

Jana Baćević

Devijacije i promašaji. Etnografija domaćeg socijalizma, ur. Lada Čale-Feldman i Ines Prica, biblioteka Etnografija, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb 2006, 267 str.

Nastanak zbornika *Devijacije i promašaji. Etnografija domaćeg socijalizma* duguje činjenici da je antropologija postsocijalizma, čije proučavanje traje već deceniju i više, pokazala bitnu nedostatnost: odsustvo kvalitetne spoznanje onog što je prethodilo tranzicionom dobu. Reč je, naravno, o *socijalizmu!* Urednicama zbornika, Ladi Čale-Feldman i Ines Prici, nisu promakla ova zapažanja. „Nedostatak 'socijalističkog momenta' u etnologiji i antropologiji zajednički je nedostatak i zapadne i istočne struje, barem onoliko koliko je 'postsocijalistički momenat' danas njihov neupitni zajednički predmet... Sve više u ovom području izlazi na vidjelo motivacija i nužnost istraživanja 'prethodne faze' socijalizma u njegovoj *meri kulture*, jedine prave

misterije za koju je vrijedelo preusmjeriti i 'od kuće' ponovo otputiti glavninu zapadne antropologije" konstatuje Ines Prica u tekstu *Etnologija postsocijalizma i prije* (Prica, 18). Stoga je, po mišljenju autorke, glavni zadatak ne samo zapadnih već najpre istočnih, domaćih etnologa-antropologa „(re)konstrukcija porečene kulturne tradicije“ socijalizma (Prica, 18). Kako to postići? Kako nadoknaditi propušteno? Istraživanje je, neminovno, retrospektivno i retroaktivno, i toga su urednice zbornika svesne. No ipak, reći će, da ih je upravo „tjeseštvo stvoren nerijetko površnom, negativno ili pak pozitivno nabijenom stereotipizacijom toga 'pred-sada' razdoblja i nagnao da se obratimo kreativnom zalogu etnografske među-discipline bez grandioznih objasnidbenih pretenzija“ (Riječ urednica, 5), ističući osetljivu problematičnost pozicije svedoka i prepričavatelja sopstvenog života i iskustva.

Iz takve ideje nastao je ovaj zbornik, osmišljen kao interdisciplinarna ili čak „anti-disciplinarna“ suma različitih etnografskih, antropoloških i kulturnostudijskih tekstova. Kao i svaki drugi zbornik radova i ovaj ima svoje dobre i loše strane: reč je poglavito o analizama narativa iz socijalističkog razdoblja i, u manjoj meri, praksi i ponašanja; ima kvalitativno neujednačenih tekstova, nekih uistinu izvrsno napisanih ali i onih kojima je, po mom mišljenju, pre bilo mesto u zbornicima neke druge vrste; bilo je i nekolicine pogleda popreko i iskosa na nacionalističke diskurse „Drugih“ (uvek je nekako teže baciti „pogled iskosa“ na „Svoje“, je li?), no, za svaku je pohvalu nastojanje urednica da razmaknu zavesu i pogled usmere ka horizontu mogućih tema i pristupa

proučavanju proživljenog socijalističkog iskustva.

Zbornik „otvara“ tekst Ines Price, *Etnologija postsocijalizma i prije*, koji mi se čini kao *manifest* ovog projekta. To je inspirativan tekst koji nagoni na preispitivanja, ali i na polemiku, ne samo o razdoblju jugosocijalizma koje smo zajednički proživeli, već i o etnološko-antropološkim saznanjima koje smo, u to doba, propustili ili, naprotiv, znali da uočimo, opišemo, protumačimo. Tekst nudi teorijsku osnovu i predlog za etnografiju socijalizma iz naknadne, sadašnje perspektive. Ja bih dodala – obnovljenu etnografiju socijalizma, jer smo i tada proučavali svoju svakodnevicu koja je bila ništa drugo do taj socijalizam! Ines će napisati da „barem kada je reč o jugoslavenskim etnologijama, i to od doba radikalne smjene paradigme sedamdesetih godina, ozbiljnije tendencije ili pak, korpusa dokumentirane građe koja bi specifično govorila o kulturnim posledicama socijalizma jedva da ima“, i dalje, „...teško je odgonetnuti jasan signal da se ovdje radi o etnologiji socijalizma, više kao da je bila riječ o etnologijama *mimo* ili *unatoč* socijalizmu...“ (Prica, 17).

Da li je tadašnje proučavanje bilo dobro i u kojoj meri, može se raspravljati, a da li ga je bilo i dovoljno, gledajući iz današnje pozicije – pa, zavisi šta nam *sada* treba i šta smo mogli *tada* da istražujemo. Političko-ideološke barijere istraživanju su postojale, ali su postojali i načini da se oni zaobiđu i urade kvalitetna istraživanja kojih je, smatram, i bilo na bivšem jugoprostoru, i svakako u srpskoj etnologiji, o čemu svedoči bibliografija radova koji su se bavili kulturnim i socijalnim posledicama i fenomenima socijalizma.

Svakako je provokativno Inesino zapažanje da se radi o „etnologijama mimo ili unatoč socijalizmu“, i tu primedbu bi vredelo detaljnije prodiskutovati, naravno nekom drugom prilikom, ali za nas, etnologue rođene i stasale u socijalizmu, to je bilo pisanje i o njemu! Stoga se ne bih mogla složiti sa Ines, barem kada je reč o etnologiji/antropologiji u Srbiji, da se nije pisalo i o socijalizmu kao „feno­menologiji svakodnevlja“. Možda tih radova nema mnogo, ali ih svakako ima, i to dobrih etnoloških i antropoloških analiza, a ne samo etnografija (reč shvatam klasično i predpostmoderno – kao beleženje građe, ali ne i njeno naučno analiziranje!) i to je činjenica koja, verovatno, izdvaja etnologiju na bivšem jugoprostoru i u Srbiji od etnografija/etnologija drugih socijalističkih, istočnoevropskih zemalja. Zanimljivo bi, stoga, bilo uraditi ono što Ines predlaže – unakrsno inventarisanje i upoređenje postojećih etnoloških saznanja o socijalizmu sa ovih prostora, što bi uistinu bio dokaz da po tom pitanju ne mora da se krene od nule. Tekst Ines Price sadrži i kritiku glavnih tokova dosadašnjih proučavanja postsocijalizma u zemljama istočne i srednje Evrope, kao i zanimljiva zapažanja o asimetričnom odnosu moći, uvažavanja i saradnje između zapadnih i istočnih antropologa i etnologa, koji su se na zajedničkom zadatku sreli nakon pada komunističkih režima.

Reana Senjković u tekstu *Izgubljeni u prijenosu. O kulturnim studijama u uvjetima vladavine ljevice*, razmatra poziciju i ulogu popularne kulture u doba socijalizma i pojavu „kulturnih studija pre njih samih i protiv njih samih“ u kulturnopolitičkim spisima Stipe Šuvara, nekada

moćnog ideologa na području bivše Jugoslavije. Predmet analize ove autorke su Šuvarovi traktati okupljeni u knjizi „Politika i kultura“ (1979/1980), napisani protiv sumnjivih pojava masovne kulture i „šund“ literature uvezene sa Zapada. U čemu je sve Šuvar preteča, i protiv svoje volje, kasnijih birmingemskih kulturnih studija, njihov prevremeni sagovornik pa i delimični „istomišljenik“, autorka sistematski pokazuje komparativnom analizom različitih stavova hrvatskog ideologa i birmingemskih kulturologa.

Stipe Šuvar je očito bio inspirativan lik, jer se još jedna autorka, Lada Čale-Feldman, njime pozabavila kroz analizu čuvene i omražene „Bele knjige“ nastale 1984. godine, „eminentnog kulturnostudijskog proizvoda, samo ovaj put denuncijantske paranoje“ (Riječ urednica, 7). „Bela knjiga“, po uverenju mnogih Šuvarovo idejno delo, zvanično nikada nije bila objavljena, mada se u to vreme o njoj puno pričalo, pisalo i citiralo na različitim skupovima. Reč je o mašinski otkucanom rukopisu na 237 strana, gde se denunciraju, diskvalifikuju i kritikuju stvaraoci poglavito sa srpskog kulturnog prostora, mada nisu zaostale kritike ni nekih hrvatskih im kolega. U tekstu *Bijela knjiga, nepo­ćudna književnost u kulturnostudijskoj perspektivi* Čale-Feldman najpre ukratko otkriva sadržaj „Bele knjige“, poznate zahvaljujući donaciji Igora Mandića, jednog od češće prozvanih u dotičnoj „knjizi“ (a koja se sada čuva u dokumentaciji Instituta za etnologiju i folkloristiku pod brojem 1797), ali i na osnovu drugih dostupnih beleški, dosijea i tekstova koji su se odnosili na pomenutu tvorevinu.

Uglavnom, napad Šuvara je bio usmeren na više strana: na sa Zapada uvezene i socijalizmu ideološki neprihvatljive različite proizvode popularne i masovne kulture i njihove ovdašnje epigone protiv čega i kojih je Šuvar ustao braneći se elitnom kulturom (sic!) i priželjkivanom „kulturom radničkih masa“; pa na niske ukuse i strasti konzumenata „jeftine zapadne demagogije“ i „kulturnog šunda“ koji im se podmeće, kao i na „pogubnu“ referentnu upotrebu inostrane zapadne literature; potom se obrušio na tzv. „demistifikatore“ tradicije revolucije NOB-a i socijalizma, te kritičare aktuelne političke elite; zaključno sa poimeničnim prozivanjem sumnjivih književnika, novinara, kritičara, filmskih i pozorišnih stvaralaca koji su se oglašavali svojim nepoželjnim delima, nastupima i intervjuima!

Čale-Feldman je iz tog bogatog korpusa „denuncijantske paranoje“ uzela neke elemente za kulturnostudijsko razmatranje. Na primer, detekciju fenomena udela i uticaja koji su kulturni stvaraoci i kulturna politika imali tada ali i kasnije na traumatične događaje devedesetih u bivšoj Jugoslaviji; pa razmatranje doprinosa socijalističke ideologije utopijskoj multikulturnoj konstrukciji jugoslovenskog etno-identiteta; potom o semantičkoj (ispraznosti?) ispražnjenosti ideološkog socijalističkog diskursa čiju su ispražnjenost popunili tragični nacionalistički diskursi; pa opet o Šuvaru kao neželjenom preteči nekih neomarksističkih misli kasnijih kulturologa; te propitivanje iz pera Šuvara i drugova s jedne strane, i denunciranih oponenta s druge strane, o stvarnoj ulozi zapadne potrošačke i popularne kulture na slabljenje socijalističke svesti i ko je, zapravo, pravi uvoznik tog zapadnog

„smeća“ – disidentska bratija ili/i sama država?!

Ima tu nečeg zbunjujućeg: ako je „Bela knjiga“ bila usmerena pre svega na kritiku srpskih kulturnih poslenika kao na „uvoznike“, epigone i korisnike ideja koje su stizale sa demokratskog i kapitalističkog Zapada, kako se onda desilo da se izvestan broj tada prozvanih disidenata, jedva par godina kasnije, premetne u „zagovornike“ nacionalizma i „idejne vinovnike“ potonjeg zla? Šta im se to, u međuvremenu, dogodilo? Na tragu te ideje i Lada Čale-Feldman će postaviti pitanje da li je moguće da je „Bela knjiga“ „policijski osluhнула, ako ne i izokrenuto anticipirala... Jamesonovo 'političko nesvesno' književne institucije, pa odnosilo se to i na one slučajeve u kojima je navodno nesvesno bilo potpuno politički svjesno“, drugim rečima, da je Šuvarova tvorevina anticipirala tendenciju niza autora da se „preusmere prema obećavajućoj i državno privilegovanoj, nacionalno orijentisanoj kulturno-političkoj opciji“ (Čale-Feldman, 67, v. i nap. 20). Autorka se, dalje, pita je li moguće „Belu knjigu“ i njene odjeke posmatrati kao „obrisе profetskog etnografskog inventara“, u perspektivi logike po kojima su „navodno, kulturni procesi a ne eksplicitnije izraženi politički i ekonomski čimbenici odgovorni za ostvarene krvave ishode državne dezintegracije“ (Čale-Feldman, 61-62). Ne bih se složila sa autorkom da je „Bela knjiga“ ikakav *etnografski* inventar, pre će biti da je inventar vapaja jednog ideologa i njegovih drugova pred očiglednim neuspehom socijalističko-komunističkog ideološkog projekta. Nije tu reč o etnografiji, već, rekla bih, o psihološkom transferu krivice što zaveštanje oličeno u

krilatici „I posle Tita Tito“ nije bio uspešno odbranjeno! Zato mi se među važnijim autorkinim zapažanjima čini ona da se „*Bijela knjiga*, protivno sugestijama svojega tendenciozno montiranog 'sadržaja', javila kao jedna od potvrda koje zapravo protivurječe isključivoj tezi o iznenadnoj navali dugo suspregnutih nacionalističkih fantazama – kao potvrda o tome da je možda sama socijalistička kultura 'nevidljivo stvarala uvjete za istodobnu neočekivanost i nužnost vlastita naglog kolapsa'“ (Čale-Feldman, 65).

Međutim, svaljivanje krivice na kulturne poslenike i intelektualce je, uistinu, opasna konstrukcija koja, nažalost, ima svoje privrženike i danas širom bivše Jugoslavije - eh, samo da nije bilo tih književnika i fariseja! (v. nap. 6). Ne umanjujem moć pisane reči i filmskih slika, ali jedan se poređak ne raspada tako krvavo samo zbog pisaca i filmadžija! Nacionalni politički lideri iz bivših nam republika prebrzo su se oprali od svog udela u višegodišnjoj pripremi i proizvodnji državne dezintegracije, te uzdignutih glava nastupili kao prurušena demokratska bratija, ali o njima niko ni slova!

Tekst Lade Čale-Feldman svakako vredi pročitati kao podsetnik za propitivanje stanja ideološke svesti sredinom 80-tih u bivšoj Jugoslaviji. Međutim, „*Belu knjigu*“ i ličnost Stipe Šuvara ne smatram predmetom proučavanja etnologije i antropologije, možda ima veze sa kulturnim studijama – a biće ipak da je predmet proučavanja politikologije i političke psihopatologije!

Diskurzivno sličan tekst, mada usmeren na razotkrivanje prikrivenih nacionalističkih teza u književnim

delima, dakako, srpskih pisaca predmet je analize Svetlane Slapšak *Osvjeta slabih učenika: Stilistika i raspad predratne disidencije u Srbiji*. Na meti su se našla dela Milorada Pavića i Svetlane Velmar-Janković, uz usputno, ali sada već standardno i neizbežno pominjanje „opakih starina“ Dobrice Ćosića i Matije Bečkovića, na koje se u ovom i sličnim narativima obavezno referiše kao na glavne promotere srpskog nacionalizma i potonje svekolike jugoslovenske nesreće (kojih da nije bilo sve drugo bi, pak, išlo kao po loju). No, budući da smo danas, naravno, protiv kazne za verbalni delikt, a ni lustracija se baš nešto nije primila u novostvorenim zemljama bivše Jugoslavije, ostaje nam da ove izabrane *farmakose*, Ćosića i Bečkovića, čvrsto držimo uza se i ne puštamo ih da dišu ne bi li ostatak „bratske“ jugoslovenske zajednice mogao da odahne sa olakšanjem – imamo žrtvene jarce, greh na njihovu glavu, svi ostali su, valjda, nevini?! Pa, i nisu svi – recimo, Pavić i Velmar-Jankovića (našlo bi se, po autorki, još takvih no nije bilo dovoljno prostora za raspisivanje). E, sad, da budem iskrena – složila bih se sa Slapšakovom u većini njenih manje-više argumentovanih književnih kritika literarnog opusa i pripovednog stila narečenih autora (stvar ličnog ukusa), i dotle ovom tekstu nemam veće zamerke, mada se pitam zašto se nije pojavio u nekom adekvatnom zborniku književnih kritika. Hoću reći, ne vidim njegove veze sa etnologijom i antropologijom. Sa etnografijom socijalizma ovaj tekst ima veze tek toliko što su pomenuti autori stvarali i u tom dobu, mada su predmet analize Slapšakove uglavnom njihova dela nastala *nakon* (!) perioda zajedničkog socijalizma. No svejedno,

njihove individualne književne opuse ne smatram predmetom etnologije, šta god me ko ubeđivao, već poetike, stilistike i književne kritike, pa još to natezati po svaku cenu da bi im se iščepkali prokaženi nacionalistički tonovi – ne deluje mi ni uverljivo ni opravdano!

Sledeća dva teksta slična su po opredeljenju za razmatranje pojava popularne kulture i njihovog tumačenja iz perspektive vremena u kome su nastali. Dean Duda analizira tekstove pesama bivšeg frontmena „Azre“, Branimira Džonija Štulića. Autor je dosledno sproveo postupak izdvajanja i analiziranja Džonijevih omiljenih toposa „socijalističkog urbanog imaginarija“: „užasa“ kao generalnog stanja duše, buntovništva, noći, lutanja, grada i gradskih pločnika, furke, birtija, opijanja, samoće, ženski, ljubavnih i drugih frustracija, ponudivši nam, tako, korisne elemente za rekonstrukciju mišljenja socijalističke „urbane gerile“. Ivo Žanić je, pak, u tekstu *Podvučeno žutim: Raspad Jugoslavije i značenjsko-funkcionalne transformacije jedne krilatice, 1987-2004* podsetio one koji su zaboravili, i uputio u značenje one koji to više nisu mogli znati, kako je nastala krilatica *podvučeno žutim*. Od reklame slovenačkog proizvođača nameštaja „Lesnine“ koja je kupce efektno upućivala ka svojim prodavnicama putem koji je bio „podvučen žutim“, preko razmatranja simboličkog značenja žute, u našoj kulturi, neomiljene i negativno konotirane boje (folkloristički dobar deo teksta), do kasnijih različitih, pozitivnih i negativnih, konotativnih upotrebi krilatice u političke svrhe. „Podvučeno žutim“ postalo je simbol specifičnih okolnosti sukoba između slovenačkih i srpskih komunističkih

lidera potkraj 80-tih, da bi potom zgodno poslužila da označi mnoga mesta i događaje tokom raspada Jugoslavije, uporno nastavljaajući da se pojavljuje do današnjih dana u naslovima novinskih članaka i TV priloga, a da više niko nije imao potrebu da objasni šta ona znači, podrazumevajući i/ili menjajući njenu odavno upotrebljenu konotaciju.

Renata Jambrešić-Kirin istražuje načine održavanja sećanja na značajne istorijske događaje kroz procese kodiranja i rememorisanja prošlosti u tekstu *Politika sjećanja na Drugi svjetski rat u doba medijske reprodukcije socijalističke kulture*. Pošavši od toga da je partizanski mit o oslobodilačkom ratu i NOB-u varijanta mita o Francuskoj revoluciji, koga odlikuje radikalnost revolucionarnog započinjanja novog, ispituje uz pomoć kojih se strategija taj događaj održavao u kolektivnom pamćenju. Jambrešić-Kirin analizira odnos revolucionarnog mita i narodne kulture, podložne cikličnom shvatanju istorije i bliskom odnosu sa precima kroz kult mrtvih. Pitanja koje je otuda postavila jesu – da li su socijalistički komemorativni rituali, memorijalni centri i spomenici predstavljali korak načinjen ka približavanju narodnom shvatanja žalovanja za mrtvima, i u kojoj meri je „prvobitna politika nametnutog zaborava i forsiranog optimizma“, te kasniji rivalitet nacionalnih komunističkih elita doprineo podgrevanju traumatičnih sećanja na II svetski rat i potonjem prebrojavanju mrtvih? Da li su žrtve rata bile ožaljene u pravo vreme i na pravi način ili su se „povampirile“ zbog prevremenog zaborava u ime „svetle i bratske socijalističke budućnosti“? Pozvavši se potom na tezu da je „kratki XX vek“ doneo fenomen

kratkog pamćenja, razmotrila je uticaj medija i proizvoda popularne kulture na održavanje, ali još i više na stvaranje drugačijih slika i predstava o ratu i partizanima. Uočavanje važnosti medija za formiranje kolektivnih predstava jeste nešto što je bivša jugoslovenska vlast vrlo brzo shvatila i rado primenila u filmskoj i TV produkciji (partizanski filmovi i TV serije o NOB-u), približavajući se ukusu generacija koje više nisu imale nikakva direktna sećanja ni neposredni odnos prema ratnim zbivanjima. Poseban segment u tekstu Renate Jambrešić-Kirin predstavlja istraživanje rodne dimenzije sećanja i njenog čuvanja i prezentovanja. Dominante komemorativne skupove označila je muškom praksom „velikih memorijalnih gesti“ koje su bile u skladu sa patrijarhalnom i herojskom kulturom ovog podneblja, dok je ženska memorijska praksa – intimnija, individualnija, sentimentalnija i neherojska, svoj put do javnosti pronalazila tek kroz marginalne kulturne forme, daleko od glavnih društvenih praksi prezentacije rata i ratnih sećanja.

Svojim pažljivim višeslojnim analizama Renata Jambrešić-Kirin otvara mnoga zanimljiva i važna pitanja kolektivnog sećanja i usmene istorije u socijalističko doba, i jedinu „manu“ teksta vidim u činjenici da je autorka uočila čitav niz problema koje, naprosto, nije mogla do kraja da razradi u tekstu ograničenog prostora. Ovaj rad, koji je dobro koncipiran i vođen sigurnom rukom analitičara, smatram jednim od najznačajnijih u zborniku.

U tekstu Maje Brkljačić, *Svinjska glava: Priče o detinjstvu*, podsetili smo se mnogih značajnih trenutaka teškog Titovog odrastanja – kako je bio siromašan ali ponosan, posebno

mu je majka bila ponosna žena koja je muku podizanja brojne dece u siromaštvu uspravno podnosila, o ocu veoma malo – nekako je skrajnut zbog „čašice više koju je voleo da popije“; o Jožinom teškom ali vrednom radu na poslovima u kući (uglavnom „ženskim“ poslovima, pravo govoreći) i njegovoj marljivosti u školi; o krađi svinjske glave gladnog dečaka i pedagoški zaslužnim batinama; o romantičnom Zagorskom krajoliku i voljenom Kumrovcu; pa o njegovoj ljubavi za životinje, mada o ljubavi prema braći i sestrama skoro ništa itd. Brkljačić je, slično Dudi u ranije pomenutom tekstu, izdvojila ove i druge topose, određujući ih kao važan segment jedne mnoge „šire sage“ o Titovom životu. Autorka se, dakle, poduhvatila „pisanja priče o pričama“, tj. rekonstrukcije priča o Titovom detinjstvu shvaćenih kao „dvostruke diskurzivne konstrukcije“ – jedne, koja počiva na modernom shvatanju da je detinjstvo „poseban dio u kontinuitetu života čovjeka, obilježen specifičnim idejama, načinima i kulturnim kodovima“, dok se druga konstrukcija nadovezuje na prvu ali u specifičnoj varijanti jugoslovenskog socijalizma. Glavnu referencu Brkljačićeve predstavlja Titova biografija iz pera Vladimira Dedijera, ocenivši da su već 1953. godine nastali svi važni toposi i motivi ove idealizovane priče o detinjstvu, „očišćene od bilo kakvih natruha nedoličnosti i nepristojnosti“, mada s nekim rupama u idealizaciji što je autorka dobro uočila, i koja se, naravno, doima „kao kakav didaktički priručnik“ jer on to i jeste bio, u funkciji ideološki važne priče za pravilan odgoj socijalističke mladeži.

Detinjstvom se pozabavila i Ildiko Erdei analizom pionira kao malih